

40 45

Den Haag

MAARTEN VAN DOORN

W BOOKS

Den Haag

40
45

MAARTEN VAN DOORN

WBOOKS

in samenwerking met
Haags Gemeentearchief

INHOUD

Inleiding 3

MOBILISATIE 4

DE MEIDAGEN VAN 1940 10

SOLDATEN OP SCHEVENINGEN 20

VERANDERINGEN IN HET STADSBEELD 26

VERVOER 34

NSB 42

AMUSEMENT EN SPORT 52

JODEN 60

ATLANTIKWALL 66

ILLEGALITEIT, VERZET EN PROTEST 78

BOMMEN OP DE STAD 88

DOLLE DINSDAG 94

HONGER EN KOU 98

BEVRIJDING 112

AFTOCHT EN BERECHTING 122

Colofon 128

INLEIDING

Oorlog? Oorlog was iets dat de meeste Nederlanders niet of nauwelijks kenden. Ja, sommigen hadden in 'ons Indië' meegevochten met generaal Van Heutsz tegen de Atjehers of, zoals de latere minister-president Colijn, op Lombok. Maar dat was alweer meer dan dertig jaar geleden. En de Eerste Wereldoorlog kenden de meeste landgenoten alleen uit de krant, ook al hadden er gevechten plaatsgevonden net ten zuiden van ons land, in België, en hadden duizenden en nog eens duizenden Belgen hun toevlucht in ons land gezocht. Maar èchte oorlog in ons eigen land, in Den Haag zelf? Nee, dat was een onbekend verschijnsel. En dat zou voor een deel de houding van de Hagenaars in de Tweede Wereldoorlog bepalen, ten goede en ten kwade.

Binnen het geschiedverhaal van de Tweede Wereldoorlog in ons land neemt Den Haag een aparte, prominente plaats in, een plaats die voor velen nog altijd een verrassende, want onbekende is. Het was aan het begin van de oorlog natuurlijk nog altijd de regeringsstad, ook al was de wettige regering naar Londen uitgeweken. Maar nu had het Duitse bestuur zich in de regeringsgebouwen gevestigd onder leiding van Rijkscommissaris Arthur Seyss-Inquart. Dat was een van de redenen dat de Duitsers hier strenger optraden dan elders in het land en meer dan elders erop gebrand waren verzetsgroepen op te sporen en onschadelijk te maken.
De ligging van Den Haag aan de kust en de haven van Scheveningen gaven de bezetter een goede reden om een mogelijke aanval in de vorm van een invasie te kunnen weerstaan of beter nog af te slaan. De kuststrook moest in het kader van de aanleg van de Atlantikwall omgevormd worden tot een onneembare vesting met bunkers in de duinen, antitankgrachten in het achterland en versperringen op het strand. Het gevolg hiervan was dat delen van de stad ontruimd moesten worden en zelfs afgebroken werden om plaats te maken voor verdedigingswerken. Maar liefst een kwart van de Haagse bevolking moest ergens anders onderdak zien te vinden en veel van het beroemde Haagse groen, zoals het Haagse Bos, werd omgeploegd voor de aanleg van een antitankgracht. De schade bedroeg meer dan drieduizend afgebroken woningen en ruim 2.500 zwaar beschadigde en daarbovenop nog de drie kerken, twee ziekenhuizen, zeven scholen en honderden bedrijfsgebouwen.
Een ander deel van de bevolking, de Haagse joden, die de op een na grootste joodse gemeenschap van ons land vormden, werd tegelijkertijd afgevoerd naar Westerbork en de vernietigingskampen in Polen. Slechts een uiterst klein aantal van hen keerde na de oorlog naar Den Haag terug.
Dan had de stad nog te kampen met bommen die her en der in woonwijken terecht kwamen. Vooral tegen het einde van de oorlog toen de Duitsers hun Vergeltungswaffen (V-1 en V-2) inzetten tegen Engeland, kwam het te vaak voor dat deze vliegende bommen en raketten na hun lancering al snel neerstorten en talloze slachtoffers maakten. De poging van de Engelse luchtmacht om de lanceerinrichtingen uit te schakelen resulteerde in het vergissingsbombardement op het Bezuidenhout op 3 maart 1945, waarbij een 500-tal doden vielen en een groot deel van de wijk afbrandde. Het gebeurde ook nog eens midden in de verschrikkelijke Hongerwinter, toen de jacht op eten en brandstof tot de belangrijkste dagelijkse bezigheden behoorden. Meer dan tweeduizend Hagenaars stierven aan de gevolgen van ondervoeding.
Zo bezien – en er is nog veel meer – voldoet Den Haag zeker niet aan het beeld van een gemiddelde Nederlandse stad in oorlogstijd en kan het zich scharen in de allesbehalve trotse rij van Rotterdam, Arnhem, Nijmegen, Venlo en andere zwaar getroffen steden.

1.25
PER
KWARTAAL
10 CENT
PER
WEEK

Mobilisatie

De politieke situatie in Europa was in de zomer van 1939 gespannen. Wat zou de volgende stap van Hitler zijn na de annexatie van Bohemen en Moravië in maart? Men hoefde niet lang te wachten. Op 1 september viel het Duitse leger Polen binnen waarop Engeland en Frankrijk aan Duitsland de oorlog verklaarden.

Al eerder, eind augustus, had ons land de mobilisatie uitgeroepen in verband met de gespannen toestand. Als er oorlog zou uitbreken was ons leger tenminste paraat. Bovendien was ook de Nieuwe Hollandse Waterlinie in gereedheid gebracht. De vijand zou het wel uit zijn hoofd laten ons land aan te vallen, dachten velen. Slechts weinigen waren echter werkelijk goed op de hoogte van de ware sterkte van de landsverdediging: deze was niet echt geschikt om een modern en getraind leger als dat van onze oosterbuur tegen te houden. Maar de hoop dat ons land zijn neutraliteit evenals in de Eerste Wereldoorlog kon handhaven, was bij iedereen aanwezig, ook al leefde er bij velen twijfel of Duitsland bij het uitbreken van een oorlog tegen Frankrijk ook nu weer ons land links zou laten liggen. Acht maanden duurde deze situatie, van september 1939 tot mei 1940. Toen werd ons land ruw wakker geschud.

Geen dag zonder de krant

Op momenten dat het spannend werd op het wereldtoneel, zoals bij het uitbreken van oorlog, konden mensen voor het laatste nieuws vaak terecht bij de redactieburelen van dagbladen. Daar werden met bulletins, in gedrukte vorm of met de hand geschreven, de belangrijkste gebeurtenissen kort samengevat en aangeplakt aan de voorgevel. Dagblad De Nieuwsbron, een van de belangrijkste Haagse kranten van toen, versloeg op 3 september 1939 het nieuws van de net uitgebroken oorlog tussen Duitsland en Polen, de daarop volgende oorlogsverklaring van Frankrijk en Engeland en het Duitse bombardement op Warschau met pamfletten op zijn gebouw op de hoek van de Conradkade en de Laan van Meerdervoort. Het nieuws trok veel aandacht; politieagenten houden een oogje in het zeil.

HAAGS GEMEENTEARCHIEF – L.H. ZIECK

Verduisteringsmaatregelen

Een van de eerste maatregelen die de Duitsers namen was het verduisteren van woningen. Er mocht 's avonds en 's nachts geen straaltje licht uit de huizen komen. Ook de straatverlichting werd uitgeschakeld, hoewel er geëxperimenteerd werd met lampen die blauw licht gaven dat onzichtbaar was voor overvliegende vliegtuigen. Auto's en fietsen kregen koplampen met een kleine, smalle lichtspleet. Het was dan ook geen wonder dat er nogal wat ongelukken gebeurden, en dat mensen in het pikkedonker verdwaalden. Het aanbrengen van huisnummers in witte verf aan de straatkant kwam goed van pas. Ook lantaarnpalen kregen vaak twee of drie witte horizontale strepen. Hier wordt op de huizen aan de Obrechtstraat het huisnummer geschilderd in een duidelijk leesbaar formaat.

HAAGS GEMEENTEARCHIEF/ANP/POLYGOON

Demobilisatie

Na de capitulatie van het Nederlandse leger volgde de demobilisatie van de militairen. Het was de bedoeling dat de legereenheden terugkeerden naar waar zij voor de oorlog gelegerd waren, voor zover dat mogelijk was. Daar moesten ze hun wapens en munitie inleveren, waarna deze werden verzameld en aan de Duitsers overgedragen. Voor de in Den Haag gestationeerde troepen was het Binnenhof een van de verzamelplekken. Of die wapens netjes en verzorgd werden ingeleverd, zoals door generaal Winkelman was bevolen, is maar de vraag. Het achterhouden van geweren en pistolen gebeurde daarentegen weinig, uit angst voor mogelijke Duitse represailles. Het beeld van de mannen in burger op de foto, die de duiven voeren bij de berg geweren, zorgt wel voor een schril contrast.

HAAGS GEMEENTEARCHIEF/SPAARNESTAD PHOTO - HET LEVEN

Het laatste seizoen

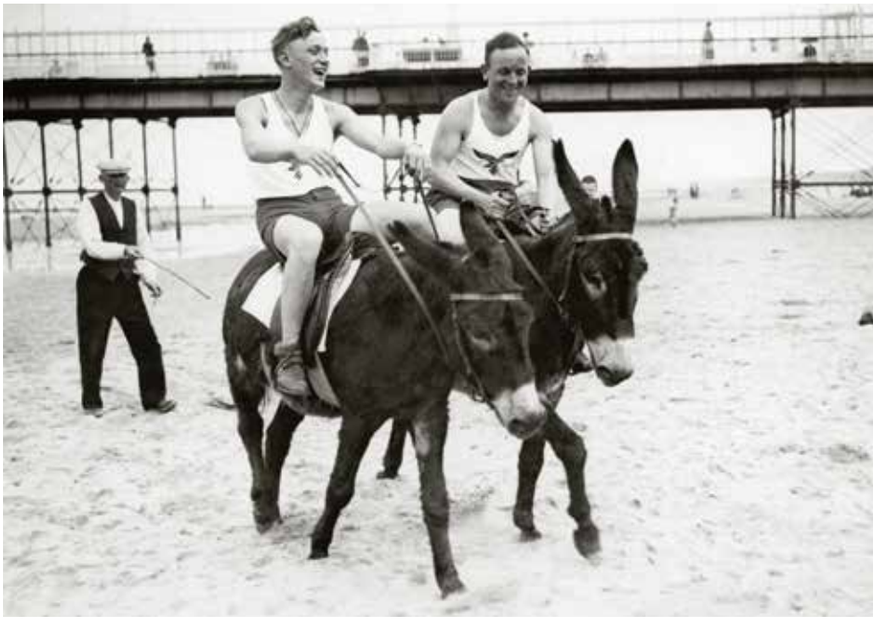
Het badseizoen van 1941 zou het laatste van de oorlog worden. Vanaf de lente van 1942 was het strand tot verboden gebied verklaard. Alsof ze dit voorvoelden, genoten de Hagenaars die zomer uitbundig van het mooie weer. Juli 1941 was een van de warmste julimaanden van de vorige eeuw. De zomer kende maar liefst twee hittegolven: van 17 tot 26 juni en van 6 tot 14 juli.

HAAGS HISTORISCH MUSEUM – WIM BERSSENBRUGGE

BEELDBANK WO2/NIOD – A. HUSTINX

P
ORTS-
KOMMANDANTUR
W. VERPFL. AMT
Res. Kriegslazarett
H. K. P.
INSTANDSETZUNG
Standort-Magazin
der
Wehrmachtsbezirksverwaltung

Veranderingen in het stadsbeeld

Hagenaars waren wel gewend aan mensen in uniform op straat. De stad had immers een garnizoen. De garderegimenten van de grenadiers en jagers waren er gelegerd, evenals de huzaren en de artillerie. Kazernes waren er volop in Den Haag, maar het waren wél Nederlandse soldaten die er huisden. Dat veranderde toen ons land capituleerde en de Duitsers de macht overnamen. Er kwamen Duitse soldaten, in Duitse uniformen en met Duits legermaterieel. Bovendien grepen de Duitsers elke gelegenheid aan om in paradepas door de straten te marcheren.

Vervolgens kwamen er voor die militairen Duitstalige wegwijzers en voor ons Nederlanders verduisteringsmaatregelen, zoals witte strepen op lantaarnpalen zodat je er in het duister niet tegenop liep, want zij brandden 's nachts niet meer. Op de reclamezuilen en aanplakborden kwamen belangrijke mededelingen in het Duits en Nederlands en affiches van nationaalsocialistische instellingen als de Winterhulp, de Nederlandsche Volks Dienst of het Nederlandsche Arbeidsfront. Propaganda was een belangrijk onderdeel van de Duitse poging de Nederlanders voor hun zaak te winnen. De 'vervuiling' van het straatbeeld, zoals velen die propaganda zagen, werkte niet of nauwelijks.

Overal wegwijzers

Wat ook veranderde in het straatbeeld waren de wegwijzers die de Duitsers overal neerzetten, zoals hier op het Buitenhof. Na de capitulatie vestigde het opperbevel van de Duitse troepen in ons land zich in Den Haag met aan het hoofd General der Flieger F.C. Christiansen. Allerlei afdelingen, zoals ziekenhuizen, de Wehrmachtkommandantur, Rüstungsinspektion, tankstations van de Wehrmacht en nog veel meer instellingen met vaak onbegrijpelijke afkortingen, hadden hier hun stek. Maar hoe je er moest komen was een andere zaak. En daarvoor dienden die wegwijzers. Let ook weer op de verduisteringsstrepen op de (lantaarn)paal.

HAAGS GEMEENTEARCHIEF/DIENST STEDELIJKE ONTWIKKELING

Ander leesvoer *pagina 28-29*

Op het Buitenhof stond een kiosk waar men kranten, tijdschriften en boeken verkocht. In de oorlog veranderde het aanbod. Engelse kranten waren natuurlijk niet meer verkrijgbaar, maar wel volop Duitse. Ook het aanbod aan modebladen, zoals de *Wiener Frauenzeitung* en een Nederlands tijdschrift met patronen voor 'winterkleeding', was heel behoorlijk. Duidelijk zichtbaar staat het blad *De Gil* klaar voor verkoop. Het is het twaalfde nummer van dit krantje uit augustus 1944 dat weliswaar met Duitse goedkeuring verscheen, maar dat uitblonk in berichten en artikelen waarin bijvoorbeeld de NSB belachelijk werd gemaakt of waarin een van de medewerkers, zogenaamd verontwaardigd, schreef over het uitblijven van de invasie in ons land. De bekendste medewerker was Willem van den Hout, die na de oorlog als Willy van der Heide succes had met zijn *Bob Evers*-boeken.

HAAGS GEMEENTEARCHIEF/STICHTING NEDERLANDS FOTOMUSEUM – MENNO HUIZINGA

Paraderen in de stad

Op 15 maart 1941 vierde de Duitse Wehrmacht 'heldengedenkdag' ter ere van de soldaten die in de oorlog waren gesneuveld. Begonnen werd met een parade op het Binnenhof en een toespraak van de bevelhebber van de Wehrmacht, generaal Christiansen. Daarna marcheerden de troepen via het Plein en de Hofweg naar het Buitenhof waar zij in paradepas en met muzikale begeleiding aan rijkscommissaris Seyss-Inquart en generaal Christiansen voorbijtrokken. Deze twee heren vertrokken daarna met hun gevolg naar de Algemene Begraafplaats waar zij kransen legden bij de graven van de in Nederland gesneuvelde Duitse soldaten.

HAAGS GEMEENTEARCHIEF/ANP/POLYGOON – MEYER

V-actie

Nadat de Duitsers in juni 1941 de Sovjet Unie waren binnengevallen lanceerden ze in ons land een enorm propagandaoffensief. Overal in Den Haag verschenen grote affiches en spandoeken met daarop een grote, vette letter V. Die stond voor Victorie, want 'Duitschland wint voor Europa op alle fronten', zoals de leus luidde. Hij was ook bedoeld als antwoord op Churchills bekende V-teken. Hagenaars die het niet eens waren met de Duitse leus, veranderden het V-teken nogal eens in een W, die natuurlijk stond voor Wilhelmina, vaak geflankeerd door de letters OZO: Oranje Zal Overwinnen. Hier zien we een spandoek op het Valkenbosplein, links rijdt een tram van lijn 7.

HAAGS GEMEENTEARCHIEF/DIENST STEDELIJKE ONTWIKKELING

Etalagevervuiling

Bloemist Nagel van bloemenwinkel Duinroos aan de Laan van Meerdervoort bij de Appelstraat had zijn etalageruit 'versierd' met V-tekens en bovendien de wolfsangel, het symbool van de NSB, eraan toegevoegd. De winkelier, onmiskenbaar een NSB'er, moet wel een onwankelbaar vertrouwen in de toekomst hebben gehad, omdat het tot dan toe – we spreken van de zomer van 1941 – de Duitsers nog steeds geweldig meezat. Hun opmars in Rusland verliep immers nog altijd voorspoedig. Alleen Engeland hadden ze nog niet op de knieën gekregen.

HAAGS GEMEENTEARCHIEF/DIENST STEDELIJKE ONTWIKKELING

Rijden op gas

Vanaf de herfst van 1939 werd voor allerlei zaken, zoals suiker en erwten, een distributiesysteem ingesteld; ze gingen ‘op de bon’. Na de meidagen van 1940 nam het aantal artikelen dat op de bon ging fors toe: brood, bloem, koffie, thee, boter, rijst, textiel en steeds meer. Een van de eerste producten die door de oorlogsomstandigheden zelfs buiten de distributie vielen was benzine. Deze brandstof was alleen beschikbaar voor Duitse instanties. Naarstig zocht men naar andere mogelijkheden om motorvoertuigen rijklaar te maken, bijvoorbeeld door een auto op gas te laten rijden dat in een zak op het dak verzameld werd.

BEELDBANK WO2/NIOD – A. HUSTINX

Rijden met de houtgasgenerator

In Den Haag reden de stadsbussen van de HTM wegens de schaarste aan benzine op gas dat in een houtgasgenerator werd geproduceerd. We zien de bus hier op de Prinsegracht hoek Lange Beestenmarkt.

HAAGS GEMEENTEARCHIEF – H.A.W. DOUWES

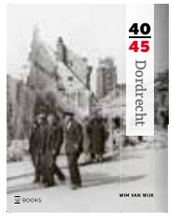
OOK IN DEZE REEKS

Ingrid D. Jacobs

Trudy van der Wees

Wim van Wijk

Michiel A.W. Gerding

Martin Hillenga e.a.

Gerk Koopmans, Leendert Plaisier

Hans Blom, Alphons Siebelt

Jan van Oudheusden

J.L. van der Pauw

Jan Haverkate, Gerard Vaanholt, Adrie Roding

Ad van Liempt

Veronica Frenks

Herman Aarts, Paul Harmens

COLOFON

UITGAVE
WBOOKS, Zwolle
info@wbooks.com
www.wbooks.com
i.s.m.
Haags Gemeentearchief
www.gemeentearchief.denhaag.nl
haagsgemeentearchief@denhaag.nl

TEKST EN SAMENSTELLING
Maarten van Doorn

VORMGEVING
Riesenkind, 's-Hertogenbosch

Den Haag 40-45 verschijnt in de 40-45 reeks over lokale en regionale geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog in Nederland. De reeks is gebaseerd op het concept van *Het Grote 40-45 Boek*, naar een idee van Erik Somers en René Kok.

Deze uitgave kwam tot stand met advies van Erik Somers en René Kok, beiden als historici verbonden aan het NIOD instituut voor oorlogs-holocaust- en genocidestudies.

Deze uitgave werd mede mogelijk gemaakt dankzij een genereuze bijdrage van de Stichting 's-Gravenhaags Ondersteuningsfonds voor Boekhandelaren en Uitgevers.

© 2015 WBOOKS / Maarten van Doorn

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere wijze, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

De uitgever heeft ernaar gestreefd de rechten met betrekking tot de illustraties volgens de wettelijke bepalingen te regelen. Degenen die desondanks menen zekere rechten te kunnen doen gelden, kunnen zich alsnog tot de uitgever wenden.

Van werken van beeldende kunstenaars aangesloten bij een CISAC-organisatie is het auteursrecht geregeld met Pictoright te Amsterdam. © c/o Pictoright Amsterdam 2015.

ISBN 978 94 625 8070 1
NUR 689, 693

40
45

Den Haag 40-45 vertelt het verhaal van een stad in oorlogstijd

Aan de hand van zo'n 125, vaak nog niet eerder gepubliceerde foto's, vertelt dit boek het beeldverhaal van Den Haag in de Tweede Wereldoorlog. De Residentie kreeg het in de oorlog zwaar te verduren. Bominslagen, op huizenblokken neergestorte V-1's en V-2's, het bombardement van het Bezuidenhout en het Korte Voorhout, de afbraak van honderden gebouwen en de bouw van talloze bunkers en antitankversperringen voor de aanleg van de Atlantikwall maakten het uiterlijk van de stad op vele plekken bijna onherkenbaar.
De Hagenaars zelf leden niet minder onder de oorlogsomstandigheden, zoals door de gedwongen evacuatie van zo'n 125.000 inwoners uit het kustgebied en het wegvoeren van meer dan 10.000 joden naar de Poolse vernietigingskampen. De Hongerwinter sloeg ongenadig toe en maakte talloze slachtoffers. De langverwachte bevrijding vormt het slotakkoord van dit indrukwekkende fotoboek van de vijf oorlogsjaren in de Hofstad.

Maarten van Doorn, historicus, was als onderzoeker verbonden aan het Haags Gemeentearchief.

Deze uitgave kwam tot stand met advies van Erik Somers en René Kok, beiden als historici verbonden aan het NIOD instituut voor oorlogs-, holocaust- en genocidestudies.

9 789462 580701

IN SAMENWERKING MET HET HAAGS GEMEENTEARCHIEF

WWW.WBOOKS.COM